

הרב יהודה שביב
- מרצה בחוג לתנ"ך -

בעניינן של צור וצידון

מלחמת שלום הגליל וכניסת צה"ל ללבנון עוררה לעיון מחודש בזיקתה של לבנון לארץ-ישראל. וכבר נכתבו דברים על ההיבט הגיאוגרפי וההיסטורי. להלן ייעשה נסיון לשרטט קוים לזהות החזונית כפי שהיא נשקפת במקראות ובדברי חכמים.

א. בין צורים לצרים

צור נשקפת אלינו בשתי תמונות במקרא. תמונה אחת, פרוזאית, מתארת קשרי ברית אמיצים בין מלכי יהודה - דוד ושלמה - לבין חירם מלך צור ואת השתתפותו של זה האחרון בהכנות לבניין בית המקדש.

והאחרת - תמונה חזונית של הנביאים ישעיהו (פרק כ"ג) ויחזקאל (פרק כ"ז) על החורבן אשר יבוא על צור המעטירה. תמונה המשלבת קוים על הדעה ותפארתה של צור בהורה.

הקיימת זיקה בין שתי התמונות?

עצם ההזדקקות למלך נכרי בבניית בית המקדש אומרת דרשני. הנה בעת שיבת ציון ובניית בית המקדש השני, בקשו העמים הדורים בשכנות, להשתתף בבניית המקדש, ותשובת מנהיגי ישראל היתה:
"לא לכם ולנו לבנות בית לא-לקינו, כי אנחנו יחד נבנה לה' א-לקי ישראל" (עזרא ד, ג).
וכאן, אצל שלמה, בקשה שיש בה גם הודאה בקוצר יד לפעולה לבד: "והבית אשר אני בונה גדול, כי גדול א-לקינו מכל א-להים ומי יעצר כח לבנות לו בית... ומי אני אשר אבנה לו בית... ועתה שלח לי איש חכם לעשות בזהב ובכסף... ושלח לי עצי ארזים ברושים ואלגומים... (דברי-הימים ב', ג, ד-ז).

וכי לא חש שלמה לכבוד מלכות ישראל בהעמידו עצמו כנזקק לעזרתם של נכרים בבניית בית לה' א-להי ישראל?! שמא תאמר, סופם של שכני יהודה הוכיח על תחילתם שעשו ככל שיכלו לשבש העבודה ולימים העמידו

מרכז בשכס כמתחרה בבית-המקדש אשר בירושלים. הנה מעין תחרות זו מצינו לגבי צור. שהרי הכתוב האמור על צור - "יען אשר אמרה צר על ירושלים האח נשברה דלתות העמים נסבה אלי, אמלאה החרבה" (יחזקאל כ"ו, ב') - כך הוא נדרש: אם מלאה זו, חרבה זו. אם מלאה זו, חרבה זו (מגילה ו' ע"א).

ניתן ליישב את ה"סתירה" בין בוני הבית בראשונה לבונה בשניה¹, בכמה אנפין תוך התבוננות בשוני שבין הצורים לבין צרי יהודה (ככורים בספר עזרא) בין מצבם של בני ישראל בראשונה ובשניה, בין הכנת חומרי בניה לבין בניה בפועל וכיו"ב - אלא שעניננו בזה להבין התופעה של שיתוף הצורים במפעל.

ב. כלילת יופי כגן בעדן מקדם

אפשר והתמונה השניה תבהיר הראשונה. מה מאפיין את צור המעטירה? - נתבונן בתיאוריו הציוריים של הנביא יחזקאל: "צור את אמרת אני כלילת יפי ... בניך כללו יפיק ... ברושים משניר בנו לך ... ארז מלבנון לקחו ... אלונים מבשן ... קרשך עשו שן בת אשרים מאי כתיב. שש ברקמה ממצרים ... תכלת וארגמן מאי אלישה ... יושבי צידון וארוד היו שטים בך ... זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקך, פרס ולוד ופוט היו בחילך ... המה נתנו הדרך ... בני ארוד וחילך על חומותיך סביב ... המה כללו יפיק. תרשים סחרתך מרוב כל הון ... יון תובל ומשך המה רכליך ... מבית תוגרמה ... בני דדן רכליך ... ארם סחרתך יהודה וארץ ישראל המה רכליך ... דמשק סחרתך ... דן ויון מאוזל בעזבוניך נתנו. דדן רכלתך ... ערב וכל נשיאי קצר המה סחרי ידך ... רכלי שבא ורעמה, המה רכליך ... חרן וכנה ועדן רכלי שבא, כלמד רכלתך ..." (יחזקאל כ"ז, ג-כ"ז).

הרי כאן פסיפס מרהיב המורכב מהמון לאומים והם יוצרים יחדיו את תמונת צור הנהדרת כלילת היופי. אי וממלכה מצומצמים בשטחן אך משמשים מוקד בינלאומי לסחר ולתרבות, מוקד שאין לו כמעט אח ורע בעולם העתיק.

1. ראגב, אף שבי ציון נזקקו לארזים מן הלבנון כאמור: " ויתנו כסף לחצבים ולחרשים ומאכל ומשתה ושמן לצדונים ולצרים, להביא עצי ארזים מן הלבנון אל ים יפוא ..." (עזרא ג', ז').

אפשר שאף תנאי המקום גרמו למשיכתם של גויים רבים לצור. הן כך מתאר הנביא את צור ואת מלכה:
"שא קינה על מלך צור ואמרת לו... אתה חותם תכנית מלא חכמה וכליל יפי, בעדן גן א-לה היית. כל אבן יקרה מסכתין. אדם פטדה ויהלם, תרשיש שהם וישפה ספיר נפך וברקת זהב מלאכת תפין ונקבין בך ביום הבראך כוננו.. (יחזקאל כ"ח, י"ב-י"ג).

הרי כאן צירוף נדיר של יופי, חכמה ותרבות. סימנים שהם מוקד משיכה לרבים ותוצאה מהיקוותם של עמים ותרבויות.
צירוף המזכיר משהו מיפעת קדומים שבבראשית הימים: עדן גן א-להים - גן העדן מקדם.²

ג. יפי של צור בבית ה'

אם צור המעטירה יש בה תעתיק מיניאטורי מיפיו של הגן בעדן מקדם, הרי שמתבקשת גם העתקת מה מן המימד הרוחני שבאותו גן. שכך, כל אותה יפעה אינה אלא תפאורה ורקע לחזיון הרוחני שהוא עיקר עניינו של הגן. ומהו אותו חזיון? - הוי אומר: קרבת א-לקים, היות הא-לקים מתהלך בתוככי הגן כביכול. בחינת: "והתהלכתי בתוכם" (ויקרא כ"ו, י"ב).

היכן אמורה להתחדש התועדות זאת של א-לקים וברואיו, איך זאת אלא בבית מועד האמור להבנות בהר-מרום-הרים, בהר הקודש בירושלים - מקום שהוא שער השמים.

2. ראית צור כגן ה', תסייע בפירוש הכתוב בבראשית (י"ג, י'): "וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה... כגן ה' בארץ מצרים". דימה את ככר הירדן לגן ה' ולארץ מצרים. אלא שאם את ארץ מצרים הכיר לוט, כיצד ידע על גן העדן מקדם עד שנראתה לו הככר מעין אותו גן | ואמנם אפשר שזה תיאור המקרא ולא העתק מחשבתו של לוט. לפיכך, הדעת נותנת שנתכוונו כאן למחוז צור שהפכה ביפיה ובפוריותה להיות סמל לגן ה'. כך נדמית ככר הירדן בעיני לוט לצור שבצפון ולמצרים שבדרום.

מעתה, ראוי ליטל מיפי לבנון המזכיר יופיו של הגן, ולקבעו בבית-המקדש. והיה ההולך במקדש בינות לשדרות הארזים והברושים רואה עצמו כהולך בגן בעדן מקדם לשמע את קול הא-לקים המתהלך בגן.

ד. בית זבול שירכתו על צידון

זאת ועוד. ה"מקביל" לצור בשבטי ישראל הוא - זבולון. הן כבר יעקב אביו נבא עליו בברכתו: "זבולון לחוף ימים ישכן והוא לחוף אניות וירכתו על צידון" (בראשית מ"ט, י"ג). והחזיק אחריו משה בברכתו: "ולזבולן אמר: שמח זבולן בצאתך" (דברים ל"ג, י"ח). "צאתך" - לסחורה, כמתפרש ב"ספרי": "מלמד שהיה זבולון סרסור לאחיו והיה לוקח מאחיו ומוכר לגויים ומן הגויים ומוכר לאחיו".

ומה מפליא כי דוקא שבט סוחר זה היורד באניות הוא האוצר בשמו קביעות בית: "הפעם יזבלנני אישי" - "יזבלנני" - לשון בית זבול, בית מדור. מעתה לא תהא עיקר דירתו אלא עמי שיש לי בנים כנגד כל נשיו". (רש"י לבראשית ל', כ').

ואולי רמוז בשמו בית זבול אחר, בית זבול עליו מדבר שלמה בעת חנוכת המקדש. "בנה בניתי בית זבל לך, מכון לשבתך עולמים" (מלכים א', ח', י"ג). ושם בתפילתו פורש שלמה יריעת חזון המקדש בתלפיות שכל פיות אליו הם פונים בבקשותיהם ובתפילותיהם ולא רק פיותיהם של ישראל אלא של גויי הארץ.

"וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך, כי ישמעון את שמך הגדול ואת ידך החזקה וזרעך הנטויה ובאו והתפללו אל הבית הזה ואתה תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי, למען ידעון כל עמי הארץ את שמך ליראה אותך כעמך ישראל ולדעת כי שמך נקרא על הבית הזה אשר בניתי" (שם ח' מ"א-מ"ג).

ומהיכן ידע הנכרי על הבית אשר בירושלים? קשרים שקשר זבולון ינחוהו להר הבית. ואף זה מברכת משה למדנו: "עשים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק כי שפע ימים ינקו ושפני טמוני חול" (דברים ל"ג, י"ט).

מנין אתה אומר שהיו אומות ומלכים מתכנסות ובאים לפרגמטיה של ארץ ישראל והם אומרים הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן, נלך ונראה פרגמטיה של יהודים מה טיבה ועולים לירושלים ורואים את ישראל שעובדים לא-ל אחד ואוכלים מאכל אחד... והם אומרים: אין יפה להדבק

אלא באומה זו. מנין אתה אומר שאין זזים משם עד שמתגיירים ובאים ומקריבים זבחים ועולות?! תלמוד לומר שם יזבחו זבחי צדק" (ספרי).

- הוא זבולון שירכתו על צידון ומצידון ואילך ממלכת צור³ מרכז בין-לאומי, כל כולה מפעל משותף של כל גויי הארץ. מה טוב ומה נעים לשתף אנשי צור במפעל בנין

3. הגר"י ראזין בחבורו "צפנת פענח" (מהדורא תניינא הלכות ע"ז פ"ד ה"י) מחדש שיש גדר ביניים בכמה ענינים דוגמת מחיצה - אין עליו שם פנים ולא שם חוץ, שהוא כלול משניהם בגדר הרכבה מזגית. ומכאן בא לפרש ענינו של יונה בן-אמיתי: "ועיניך ב"מכילתא" דלא שרתה נבואה בחו"ל אך דעל נהר שפיר שורה. ועי"י ב"ספרי" פ' שופטים: מקרבך ולא מחו"ל, אך נמ' לתחושיך של א"י, אז אם הוא הולך לא"י, חל על זה גדר ארץ ישראל, ואם לחו"ל - הוי גדר חו"ל... והנה מבואר בכמה מקומות... בצידון הוי עליה שני הגדרים נבגדר עיירות העומדות על הגבול... ובזה אתי שפיר הך דיונה בן-אמיתי... דהאיך היה עולה על דעתו להיות כובש נבואות, אך הוא היה מצידון, עי"י ירושלמי רפ"ה דסוכה, ולכך שכר ספינה היוצאת לחו"ל ולא היה חל עליו שם נביא. אך הקב"ה עכבו בגבול א"י ושוב הוי נביא... - שמענו מדבריו כי צידון גדר ביניים לה, וענינה כאילו נקבע עפ"י המגמה. אם הכוון הוא א"י כי אז אף היא לא"י תחשב, לא כן אם המגמה היא חו"ל. ולפי"ז ניתן היה להבין שורש משיכת ממלכת צור לכוון יהודה וירושלים לקבע מגמתה לארץ-ישראל.

ברם, דבריו ביחס ליונה צריכים עיון גדול, שהרי מפורש בכתוב שירד ליפו ושם שכר ספינה. נמצא שבדרכו לברח כבר דרך בארץ ישראל. ואולי מגמת הליכתו הוא הקובעת? זאת ועוד: הלוא שם בירושלמי סוכה (פ"ה ה"א) נאמר גם: "א"ר יונה: יונה בן-אמיתי מעולי רגלים היה ונכנס לשמחת בית השואבה ושרת עליו רוח הקדש". נמצא, ראשית נבואתו בירושלים, בבית המקדש - לב לבה של ארץ ישראל. | "רוח הקודש" לא חייבת להיות זהה עם נבואה וראה עירובין ס"ד: (רבן גמליאל) וע"ז ב: (ר"ע) ואפשר שהתחיל להתנבא ממש במקום אחר. ברם, מפ"י "קרבן העדה" משמע שכאן הכוונה לנבואה ממש - העורך |

הבית, למען הפוך את צור לפרוזדור דרכו ינהרו עמים רבים לטרקלין לירושלים ולמקדש, לקיום דבר ה': "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונהרו אליו כל הגויים, והלכו עמים רבים ואמרו: לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-להי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות. לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיהו ב').

ה. מצפון תפתח הבשורה

הנבואה הנ"ל היא מהנשגבות שבשירות אחרית הימים. ובני ישראל כמיחלים לשמע בשורה זאת ועוד בשורות טובות ישועות ונחמות מאליהו המבשר, עליו דרשו במקרא: "מה נאור על ההרים רגלי מבשר, משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה, אמר לציון מלך א-להיך" (ישעיהו נ"ב, ז').

היכן התחיל אליהו לבשר?
"קום לך צרפתה אשר לצידון וישבת שם... ויקם וילך צרפתה והנה שם אשה אלמנה... ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית... עד אשר לא נותרה בו נשמה, ותאמר אל אליהו... באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני. ויקרא אל ה' ויאמר: ה' א-לקי תשב נא נפש הילד הזה על קרבו. וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד על קרבו ויחי ויקח אליהו את הילד... ויתנהו לאמו, ויאמר אליהו: ראי, חי בנך!"

ומאז עיני כל ישראל לבשורות ונחומים.
"על פתחינו כל מגדים" - אמר רבי יוסי: זה אליהו. בא ואמר להם לישראל: אני אליהו. והם אומרים לו: אם אתה אליהו החיה לנו מתים ולא מתים שאיך אנו מזכירים אלא מתים שאנו מזכירים" (שה"ש זוטא, ז' י"ד).

"מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון. עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו יבוא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו" (שה"ש ד', ט"ו-ט"ז).

צור המעטירה וצור האחרת

פסוקי הגבולות מציבים, לכאורה, את צור ובנותיה בתחומו של אשר. וכך נאמר ביהושע י"ט, כ"ט:
"ושב הגבול הרמה ועד עיר מבצר צר ושב הגבול חסה והיו תוצאותיו הימה מחבל אכזיבה".

חזוק לכך ניתן להביא מהמסופר במסכת מנחות פ"ה, ע"ב:
"תנו רבנן: "וטובל בשמן רגלו" - זה חלקו של אשר שמושך שמן כמעייץ. אמרו: פעם אחת נצרכו להך אנשי לודקיא בשמן. מינו להך פולמוסטוס (=שליח עובד-כוכבים, רש"י) אחד. אמרו לו: לך והבא לנו שמן במאה רבוא. הלך לירושלים. אמרו לו: לך לצור. הלך לצור, אמרו לו: לך לגוש חלב¹...".

הרי לנו מפורש: צור בנחלתו של אשר. באו בעלי התוספתא וסגרו הדרך:
"הלך לצור - איך זה צור המעטירה² אלא צור אחרת שהיתה בארץ ישראל".

כלום ביקשו לומר שצור המעטירה אינה בא"י? ומהיכן להם זאת? אכן תהא הגרדיעב"ץ בהערותיו בסוף המסכת: "לא ידעתי מנין להם זה?"

ברם, דומה שכבר בפירש"י רמוזה דרכם של התוס'. הנה הוא טורח להבהיר: "צור - היא שכונת עיירות שבארץ ישראל". ומה משמיענו בזה, אם לא שנתכוין להוציא מ"צור המעטירה" הידועה לנו מהמקרא. ואכתי מה הזקיקם לכך?

ומכאן לשאלת זהו צור האחרת. במחקר ידוע על עיר נוספת בשם צור, מקומה מעבר הירדן מזרחה, צפונית מזרחית ליריחו, אלא שזו רחוקה מאד מנחלת אשר.

1. במקבילה ב"ספרי" (לפסוק "מאשר שמנה לחמו") מסופר כי הלך הישר לצור ושם הפנו אותו לגוש חלב.
2. הכנוי בישעיהו כ"ג, ח'.

הערות העורך

א. המחבר מתבסס על ההנחה שצור היא בתוך גבולות שבט אשר, וזאת על סמך הפסוק בישעיהו. לכאורה, אין הוכחה משם שכן העיר המופיעה שם אינה צור, כי אם מבצר צור ולדעת רוב המפרשים הקדמונים (רד"ק, רש"י, מצודות, מלבי"ם) אין שני המקומות זהים.

ועי' בפירוש "דעת מקרא" (המפורש ע"י י. קיל) ליהושע שדן רק בשאלה אם זו צור שבים או ביבשה, אבל אינו מביא דעות המפרשים שסוברים שאין זו צור בכלל. ועי' "אוצר ישראל" ערך "צור".

ב. מהגמר' במנחות אין להוכיח שצור היא בנחלת אשר שהרי בסופו של דבר השליח של אנשי לודקיא מצא שמן ב"גוש חלב" ובהקשר למקום זה הובא הפסוק "טובל בשמן רגלו" - שנאמר בברכת אשר.

ג. התוס' אינם מתכוונים לומר בהכרח שצור המעטירה אינה בא"י, אלא שיש צור נוספת אחרת בא"י.

ד. לענ"ד התשובה לשאלת הגריעב"ץ: מנין להם? - היא כדלהלן: ממסלול השליח: ירושלים - צור - גוש חלב. נראה, כי הכוון הוא: דרום-צפון, לכך מסתבר שמדובר על צור שנמצאת בדרומה של גוש חלב ולא על צור המעטירה שנמצאת מצפון לה. ממילא המסקנה היא, שקיימת צור אחרת. אך לפי גירסת הספרי שהמסלול היה לודקיא-צור-גוש-חלב ניתן לשער, שהמסלול היה צפון-דרום וממילא הכוונה ל"צור המעטירה". ברם, מעניין שיש המזהים את לודקיא עם לוד ע"פ המאמר בתענית י"ח: כשבקש טוריינוס להרג את לולינוס ופפוס אחיו בלודקיא. ובמסכת ב"ב י': והן הן הרוגי לוד. עי"י רש"י, שפירש שהכוונה ללולינוס ופפוס. משמע שהבין שלודקיא=לוד. אך ב"אוצר ישראל" ערך "לודקיא" טוען שישנה טעות שהמעתיק הוסיף ללוד - "קיא", ובאמת אין לודקיא זהה עם לוד.

מכל מקום, אם נאמר שלודקיא היא לוד הרי ששוב המסלול הוא דרום-צפון וממילא מסתבר שהכוונה לצור האחרת.

הגריעב"ץ, כנראה, אינו מיחס חשיבות לנושא זה של כיוון ישר של המסלול, כי אין זה הכרח שהשליח ילך כל הזמן באותו כוון והנחה זו עדיפה בעיניו על פני ההנחה שהיתה צור נוספת.

הערות פרופ' י. אליצור:

לפי פשוטו של מקרא, היתה צור בלא ספק בנחלת אשר (עי' שופטים א' 31)¹ אך לא נכבשה בפועל מעולם ותמיד היתה נכרית למעשה.

ייתכן שהסיפור במנחות מדגיש, כי אנשי לודקיא הלכו תחילה לצור שהיתה עיר עשירה משופעת בכל הסחורות (איך ארצות החיים אלא צור וחברותיה ... תמך זולא תמך שובעא. ירוש' כלאים, בר' ע"ד א') ואעפ"י כך, לא יכלו למצוא שם את מבוקשם אלא דוקא במקום קטן בא"י מידי איכר חרוץ וצנוע.

נלע"ד כי התוספות פרשו מה שפרשו, כיון שעל צור הנכרית גזרו חז"ל טמאת ארץ העמים (ירוש' שביעית ו' ב' ועוד), והם הניחו כי אנשי לודקיא באו אל יהודים בא"י.

מובן שצור בעבה"י אינה ענין לכאן כלל² היא לא היתה ידועה בימי הביניים למפרשי התלמוד, ולא היתה שום סיבה לאנשי לודקיא ללכת לשם. לודקיא היא Laodicea. הצדק עם "אוצר ישראל" בדבר הנוסח הנכון במעשה יולינינוס ופפוס. Laodicea ישובה בדרום-מערב אסיה-הקטנה. היא היתה עיר חשובה, מרכז כלכלה ותרבות ובה קהילה יהודית חשובה. חרבותיה נשתמרו קרוב לעיר התורכית Denizli כ-150 ק"מ דרומה-מזרחה לאיזמיר.

-
1. מן הכתוב שם אנו למדים כי גבול אשר הגיע עד צידון. צור היתה, איפא, כלולה בתחום אשר.
 2. עיי' ש. קליין ידיעות ג (תרצ"ה - תרצ"ו) 114-115 ואנצ' מקראית ערך בית-טוביה.